

Леся Чміль

ІМПОРТНА КЕРАМІКА XIV–XVIII СТОЛІТЬ З МОНАСТИРСЬКИХ КОМПЛЕКСІВ КИЄВА¹

Статтю присвячено характеристиці східних і західних керамічних імпортів, виявлених на території добре досліджених київських комплексів Михайлівського Золотоверхого та Вознесенського монастирів.

Ключові слова: напівфаянси, кераміка, кам'яна маса, керамічний імпорт.

Статья посвящена характеристике восточных и западных керамических импортов, обнаруженных на территории хорошо исследованных киевских комплексов Михайловского Златоверхого и Вознесенского монастырей.

Ключевые слова: полуфаянсы, керамика, каменная масса, керамический импорт.

The Eastern and Western ceramic imported items found on the grounds of the well-studied Kyiv complexes of the Golden-Domed St. Michael and St. Ascension monasteries are characterized in the paper.

Keywords: glazed semifaiences, ceramics, stone mass, ceramic import.

Тема керамічних імпортів є важливою з огляду на те, що привозна кераміка може слугувати датуючим матеріалом та вказує на торговельні зв'язки. На жаль, імпортна кераміка з післямонгольського часу і до XVIII ст. на території Києва є мало дослідженою проблемою. Проаналізовано її лише в працях В. Ковалю, хоча це лише невелика частка того масиву імпоротної кераміки, що трапляється при розкопках [7]. Пропонована розвідка не ставить на меті зробити повний аналіз керамічних імпортів, знайдених у Києві, а лише провести систематизацію матеріалів, виявлених під час досліджень на територіях монастирів Михайлівського Золотоверхого та Вознесенського, оскільки ці комплекси найбільш повно досліджені. Дані матеріали дають змогу охарактеризувати східну й західну імпортну кераміку, яка надходила до Києва впродовж післямонгольського періоду, пізнього середньовіччя та нового часу. Деякі з них частково були опубліковані [11, 12]. У запропонованій статті вперше зібрано розрізнені матеріали і зроблено спробу їх хоча б найбільш загальної атрибуції.

Східна кераміка

Напівфаянси. Кілька дрібних фрагментів кашинної кераміки знайдено під час досліджень Михайлівського Золотоверхого монастиря (МЗМ) в 1997–1998 роках. З них лише один походить з об'єкта, що датується за керамікою XIV ст., інші знайдені в змішаних шарах. Фрагменти вкриті блакитною поливою з обох боків. Один з них має кобальтовий підполив'яний розпис. Кераміка з крихкого кашину характерна для золотоординських міст Поволжя XIV ст. [4, с. 107; 6, с. 75].

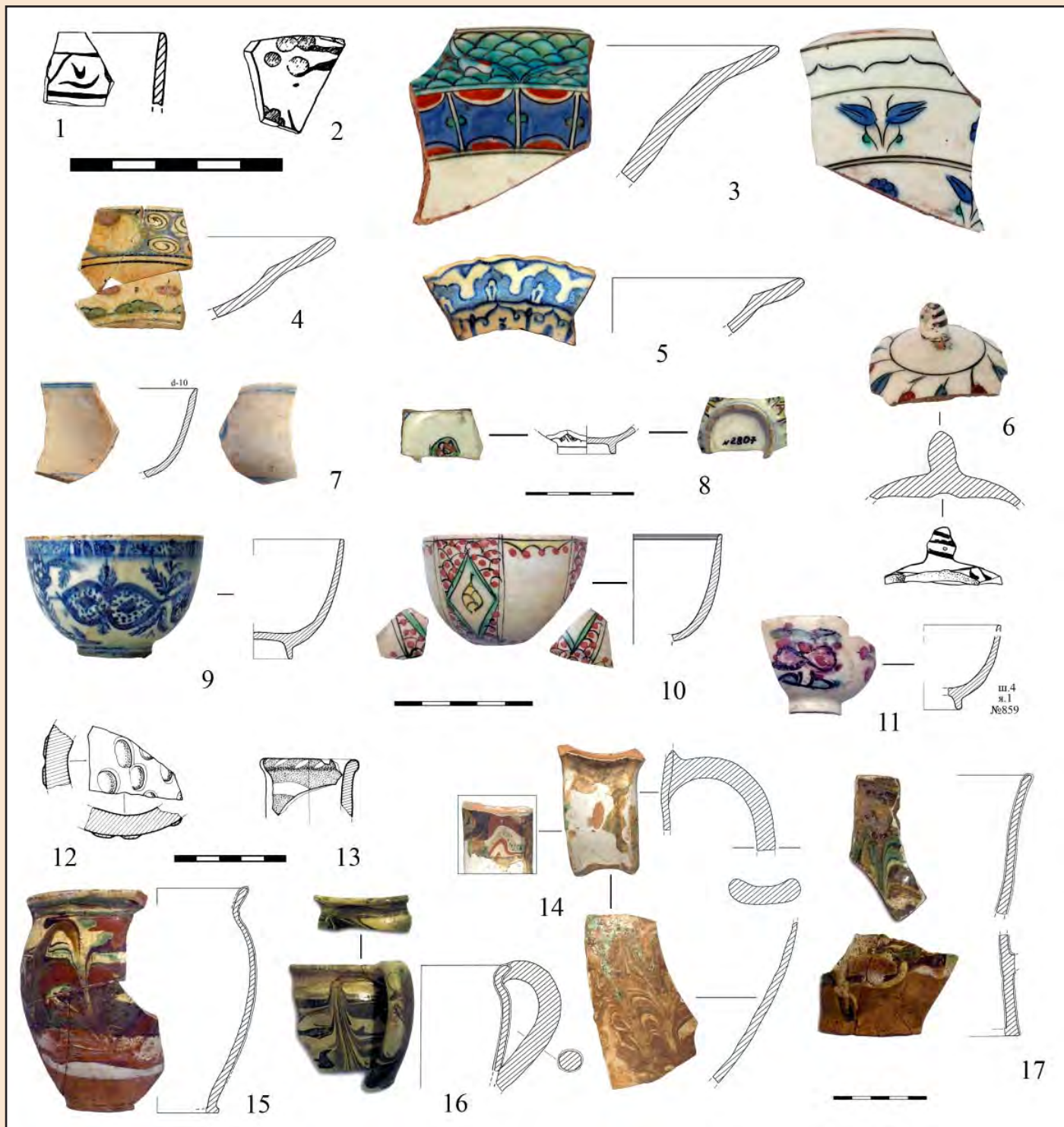
До середини XVI ст. відноситься вінчик тонкостінної білої фаянсової посудини з блакитним кобальтовим розписом, виявлений у ямі 1 траншеї 2 на території МЗМ, яка датується 1556 та 1557 роками за литовськими денаріями Сигізмунда II Августа (іл. 1: 1). Точне місце виробництва цього фрагмента встановити важко, але він, безсумнівно, пов'язаний зі східним керамічним виробництвом (Передня чи Середня Азія?). У цій самій ямі

¹ Статтю опубліковано у виданні: Церква–наука–суспільство : питання взаємодії. Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції – Київ, 2015. – С. 35–38.

знайдено також два фрагменти кераміки зі щільної фаянсової маси білого кольору. Зовні вони прикрашені поліхромним розписом у вигляді зелених і синіх листочків та червоних крапок (іл. 1: 2). За

характером та кольорами орнаменту цей фрагмент, можливо, належить до продукції Ізніка чи Дамаска, розквіт фаянсового виробництва яких припадає саме на цей час.

Іл. 1. Східні керамічні імпорти: 1-11 – напівфаянси, 12-17 – кераміка

Іл. 2. Західноєвропейський імпорт: 1-3 – кам'яна маса, 4 – кераміка

Значну колекцію турецьких напівфаянсів зібрано на території Старого Арсеналу під час досліджень 2005–2007 років. Тут у XVII ст. діяв Вознесенський жіночий монастир. Досліджений на території внутрішнього двору культурний шар можна розділити на кілька хронологічних горизонтів, один з яких пов'язаний з періодом функціонування монастиря. У середині корпусу Арсеналу та зовні біля його стін також виявлено велику кількість об'єктів, але вони різночасові, частина їх може відноситися до XVIII ст., принаймні до початку будівництва арсенальського корпусу (1784).

Фрагменти напівфаянсів виявлені в монастирських спорудах, зокрема в об'єкті 2 розкопу IV та в ямі 5 розкопу III. Це фрагменти тарілок, чашечок, покришок. Фаянсова маса досить щільна, білого кольору. За способом орнаментативної її можна розділити на дві групи. Одна з них має поліхромний розпис: контур виконано чорною, заповнення площин – зеленою, синьою та червоною фарбами. На вінчику однієї з тарілок зображено лускоподібний (всередині) та рослинний (зовні) орнаменти у вигляді стеблин з тюльпанами. По краю вінчика нанесено характерний орнамент у вигляді фігурних дужок. Ще одна тарілка на вінцях має розпис у вигляді спіральок, нанесених чорною фарбою, проміжок між якими заповнений синьою фарбою. Покришка розписана тюльпанами (іл. 1: 3, 4, 6). Інша група має лише синій кобальтовий розпис на білому тлі. Контур виконано темно-синім, а площини розфарбовано блакитним кольором. До цієї групи відносяться фрагменти вінчика тарілки та чаші з геометризованим орнаментом (іл. 1: 5, 7). Аналогії формам, орнаментальним мотивам та колірній гамі цих розписів є в кераміці Ізніка XVI – першої половини XVII ст. [13, fig. 48, 166, 171, 406–409, 467].

З об'єкта 25, дослідженого на території корпусу Арсеналу, за межами монастиря, походить нижня частина кавової чашечки з невеликим піддоном, що роз-

писана по рельєфному орнаменту чорною, синьою, зеленою, жовтою та червоною фарбами (іл. 1: 8). Її можна віднести до керамічного виробництва Кютах'ї і датувати кінцем XVII – XVIII ст. [9, с. 164]. Такому датуванню не суперечить і датування інших, місцевих, видів кераміки з даного об'єкта.

До кінця XVII – XVIII ст. відноситься колекція напівфаянсових виробів, знайдених на території МЗМ. Із ями 2 шурфу IV, датованої за монетами кінцем XVII – першою половиною XVIII ст., походять одна ціла і одна фрагментована кавові чашечки. Обидві – півсферичної форми, зі щільної фаянсової маси білого кольору, вкриті тонким шаром прозорої поливи з обох боків. Одна з них розписана зовні лише кобальтом – пояс геометричних фігур під вінчиком та рослинні мотиви у вигляді листків і квітів по всій зовнішній площині. На денці є клеймо у вигляді двох концентричних кіл (іл. 1: 9). Інша чашечка прикрашена поліхромним розписом: контури малюнка виконані тонкою чорною лінією, площини заповнені яскравими зеленою і жовтою фарбами, а також червоними крапками. Орнамент виконано у вигляді секторів з «лускою», по центру яких зображено ромб із візерунком усередині (іл. 1: 10). За кольорами та характером розпису ця чашечка аналогічна чашечці з території Арсеналу. Відрізняється вона лише відсутністю рельєфного орнаменту. Ці чашечки можна віднести до керамічного виробництва Кютах'ї, розквіт якого припадає на кінець XVII – XVIII ст.

З ями 1 шурфу IV, яка датується за склом і керамікою другою половиною XVIII – початком XIX ст., теж походить фрагментована фаянсова кавова чашечка. Вона також півсферичної форми, на кільцевому піддоні, виконана з такої самої фаянсової маси, як і чашечки з ями 2. Відрізняється характером розпису: контур орнаменту нанесено чорною фарбою, але товстою лінією, площини заповнено сіро-бузковою та тьмяно-зеленою фарбами. По-

верху нанесено коричнево-червоні крапки (іл. 1: 11). Її виробництво теж можна віднести до Кютах'ї.

Кераміка. У ямі 1 з території МЗМ, датованій XV ст., знайдено вінчик посудини з червоної глини з домішкою крупного кварциту. На ньому білим ангобом виконано орнамент у вигляді пелюсток по вінчику та широкої смуги (хвилі?) під вінчиком. Зверху він вкритий зеленою поливою, яка на червоному неангобованому черепку набула темного болотяного відтінку (іл. 1: 13). Цей фрагмент, можливо, пов'язаний із причорноморським керамічним виробництвом. Червоноглиняна кераміка з розписом білим ангобом під зеленою поливою була відома на території Золотої Орди, зокрема, вона представлена в Старому Орхеї XIV ст. [1, с. 58, 60].

У ямі 1 знайдено також фрагмент товстостінної посудини напівсферичної форми, сіро-зеленого кольору, прикрашеної опуклими овалами (відштамповано у формі). Цей фрагмент теж є імпортом і, вірогідно, належить сфероконусу (іл. 1: 12). За кольором глини та способом орнаментування цей фрагмент, можливо, відноситься до закавказького виробництва [2, с. 202–203].

На території Вознесенського монастиря знайдено також кілька фрагментів червоноглиняної кераміки, декорованої в техніці мармурування (*marbled*), тобто підполив'яним розписом розводами червоної, коричневої, зеленої фарб по білій ангобній підгрунтовці. Мармурування було властиве для керамічного виробництва північноіталійських міст XV–XVII ст., передусім Пізи. Аналогічна кераміка виготовлялась і в Османській імперії, але дещо пізніше [5, с. 227; 15, р. 164–165]. Два фрагменти (ручка і уламок стінки) мармурованої кераміки, що виявлені в ямі 5 розкопу III, належать глечичку. Тісто без видимих домішок, темно-червоного кольору. Формування шляхом витягування з одного шматка глини. Зовні вкритий шаром білого ангобу, по якому виконано розпис. Зверху покритий прозорою поливою. Підполив'яний

орнамент виконано червоною, білою та зеленою фарбами (іл. 1: 14). Зважаючи на датування ями 5, цей фрагмент можна віднести щонайпізніше до першої половини XVII ст. а, можливо, й до більш раннього часу.

Ще три аналогічних вироби знайдено на території корпусу Арсеналу, в об'єктах 1 і 25. За формою два з них – невеликі горщики з ручками, один подібний до кухлика (іл. 1: 15–17). Судячи з того, що ці фрагменти подібні до першого, їх можна датувати першою половиною XVII ст. Точно визначити місце виробництва арсенальської кераміки *marbled* на сьогодні важко, але найімовірнішим видається її турецьке походження, зважаючи на наявність інших турецьких керамічних виробів у монастирських комплексах.

Порівняно висока концентрація східних керамічних імпортів на території Вознесенського монастиря пояснюється тим, що черниціями в ньому були представниці знатних родів, що засвідчено писемними джерелами [10, с. 67].

Західноєвропейська кераміка

Кам'яна маса. Західноєвропейський імпорт представлений виробами з кам'яної маси світло-сірого кольору, вкритими соляною поливою. Вони багато прикрашені рельєфними штампованими орнаментами й декоруванням синьою поливою. Два дрібних фрагменти знайдено в об'єктах 1 і 2 розкопу IV з території Вознесенського монастиря (іл. 2: 1, 2). В об'єкті 1 шурфу 6 виявлено глечик повного профілю. На його тулубі збереглися частини зображень тварин та фрагменти рослинного орнаменту (іл. 2: 3). Виробництво цієї кераміки можна пов'язати з керамічними майстернями міст на Рейні. Вироби такого ґатунку характерні для Вестервальдської кераміки, початок виробництва якої був покладений близько 1590 року. Вони відомі під назвою *Blauwerk* – блакитні вироби [3, с. 65; 8, с. 60].

Кераміка. До атрибутованих зразків відноситься червоноглиняна тарілка з мармуруванням на дзеркалі та кобальтовим синім розписом на берегах (іл. 2: 4). Походить з об'єкта, виявленого в корпусі Арсеналу. Аналогії цій тарілці відомі серед продукції польського гончарного осередку Мехочин [14, tabl. 36]. За матеріалом із заповнення об'єкта посудину можна датувати XVII ст.

Таким чином, у монастирських комплексах Києва в другій половині XIII –

XIV ст. східна кераміка представлена переважно золотоординським виробництвом Поволжя та Причорномор'я. Із XVI ст. з'являються турецькі напівфаянси, які поступають і в XVII та XVIII ст. У цей самий час надходила і кераміка *marbled*. Західноєвропейське керамічне виробництво представлене виробами з кам'яної маси надрейнського виробництва та польською червоноглиняною керамікою кінця XVI – XVII ст.

Література

1. Абызова Е.Н., Бырня П.П., Нудельман А.А. Древности Старого Орхья. – Кишинев, 1981.
2. Джанполадян Р.М. Сфероконические сосуды из Двина и Ани // Советская археология. – 1958. – № 1. – С. 201–213.
3. Здановіч Н.І., Трусаў А.А. Беларуска палівана кераміка XI–XVIII ст.ст. – Мінск, 1993.
4. Коваль В.Ю. Кераміка Востока в средневековой Москве // Российская археология. – 1997. – № 2. – С. 104–122.
5. Коваль В.Ю. Позднесредневековая глазурованная керамика с мраморовидной росписью // Тверь, Тверская земля и сопредельные территории в эпоху средневековья. – Тверь, 1998. – Вып. 3. – С. 222–229.
6. Коваль В.Ю. Кашинная керамика в Золотой Орде // Российская археология. – 2005. – № 2. – С. 75–87.
7. Коваль В.Ю. Кераміка Востока на Русі. Кінець IX – XVII век. – Москва, 2010.
8. Левко О.Н. Средневековое гончарство Северо-Восточной Белоруссии. – Минск, 1992.
9. Миллер Ю.А. Художественная керамика Турции. – Ленинград, 1972.
10. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – Киев, 1874.
11. Чміль Л. Турецька кераміка XVII–XVIII ст. з території Михайлівського Золотоверхого монастиря // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Київ, 2005. – Вип. 14. – С. 60–64.
12. Чміль Л.В. Імпортна кераміка з розкопок Старого Арсеналу в Києві // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : Зб. наук. ст. – Київ, 2009. – Вип. 18. – С. 68–72.
13. Atasoy N., Raby J. Iznik. The pottery of ottoman Turkey. – London : Alexandria press, 1994.
14. Szetela T. Ceramika z Miechocina // Polska Sztuka Ludowa. – 1969. – R. 23. – № 2. – S. 75–108.
15. Vroom J. Byzantine to modern pottery in the Aegean. – Parnassus press, 2005.